

Türkçe *şayka* ‘güvertesiz bir çeşit savaş kayığı’ Kelimesinin Macar Kökeni Üzerine Bazı Düşünceler

Marek Stachowski*

Özet: Bugün az kullanılan Türkçe *şayka* ‘güvertesiz bir çeşit savaş kayığı’ kelimesinin, bu zamana dek Macarcadan geldiği sanıldığına karşın, bu makalede bir başka dilden alınma olasılığı ve Akdeniz, Balkanlar ile Karadeniz alanlarında kullanılan bazı kayak adları ile düşünölebilen ilgisi tartışılıyor.

Anahtar sözcükler: Türkçe, Macarca, *şayka*, savaş kayığı, köken

Glimpses at the Problem of the Hungarian Origin of Turkish *şayka* ‘a sort of warfare galley’

Abstract:The rarely used Turkish word *şayka* ‘a sort of warfare galley’ was supposed to have been borrowed from Hungarian. This author discusses a possibility of some other origin of this Turkish word, as well as its connections with some names of similar marine vessels in the Mediterranean, Balkan and Black Sea area.

Key words: Turkish, Hungarian, *şayka*, warfare galley, origin

Hasan Eren, etimolojik sözlüğünde Türkçe «*şayka* ‘altı düz bir çeşit kayak’» kelimesinin Macarca *sajka* [‘şâyká]’dan alındığı, Macarca sözcüğün ise Latince *sagittea*, *sagettia*, *saettia*, *sayteia*, *saytea*’dan gelip Macarca’dan sadece Türkçeye değil, aynı zamanda Slav dillerine de *şayka* olarak geçtiği iddiasını kabul etti (TDES 384b). Bu yazımda Eren’in açıklaması ile ilgili bazı soruları tartışmak istiyorum.¹

Her şeyden önce Türkçe kelimenin bağlamında Latince sözcüğün niçin beş kadar çok varyantının örnek olarak getirildiği bilinemez. Macarca sözcük gayet tabii ki, bir tek Latince kelimenin izi olduğu hâlde niçin verilmiş

* Ord. Prof. Dr., Krakov Yağellon Üniversitesi, Polonya; stachowski.marek@gmail.com

1 Türkçe *şayka* kelimesinin Slavca, özel olarak da Lehçe ve Ukraynacadaki karşılıkları ile bir başka makalede (Stachowski [baskıda]) uğraşmıştım.

varyantların hiçbirine uymaz? Sonra, zikredilen Latince sözcüklerin manaları nedir? Metinlerde geçme yılları hep aynı mıdır? Kendi deniz filosu ve denizcilik gelenekleri olmayan Macarların tersanecilik veya sandalcılığı gerçekten mi o kadar yüksek kaliteli imiş ki, gemileri Don ve Dinyeper ırmakları ve Karadeniz’de yüzen Ukraynalı Kozaklar sandalcılığı ve onunla beraber savaş kayığı olan *şayka*’nın adını Macarlardan öğrensinler?

Slav dilleri bu bağlamda aslında ne demek? Sırpça ve Bulgarcada *şayka* kelimesi varken; Lehçe ve Ukraynacada *şayka* değil, *çayka* var. Rusçada ise *şayka* kelimesi kullanılır gerçi; fakat birinci ve en önemli manası ‘gerdel’dir. Üstelik, Lehçe ile Rusçada *şayka* ‘şebeke’ sözcüğü de vardır. Bu sözcüğün acaba *şayka* ~ *çayka* ‘kayık’ kelimesi ile ilgisi var mıdır?

Rus dilinin klasik etimolojik sözlüğünün müellifi olan Alman dilci Max Vasmer (Rusçası: Fasmer 1987), Rusça *şayka* kelimesinin Türkçeden geldiğini yazarak Macarcadan hiç bahsetmez. Hasan Eren Vasmer’in bu düşüncesinden niçin söz etmedi? Çernih (1993: 399) da Rusça *şayka* ‘şebeke’ sözcüğünün herhâlde Rusça *şayka* ‘savaş kayığı’ kelimesinden, bu kelimenin de Türkçe *şayka*’dan geldiğini sanıyor. Rus dilinde ‘kayık’ manasının ‘gerdel’ manasına nasıl gelişmiş olduğunu ise açıklayamamıştır (normal olarak semantik değişme tam tersinedir, yani ‘kap’ > ‘kayık’ şeklinde gelişir).²

Latineden çıkmış olan Roman dillerinde Latince *sagittea* vs. sözcüklerinin izleri bugün var mı? Varsa manaları nelerdir?

Eskiden Türk dilinde *şayka* yanında, bir de *şayıka* biçimi vardı. Acaba o da mı Macarcadan gelmiş?

Macarca kelimenin en eski şekli, 1355 yılında kayıtlı <Saytias> yazılıp herhâlde *<saĵta> (= [‘şâytâ]) telaffuz edilen bir ismi temsil eder. Onun -t-’sinin bugünkü Macarca <saĵka> (= [‘şâykâ]) biçimindeki -k- ile nasıl bir alakası var?

Görüldüğü üzere, Türkçe *şayka* kelimesini tam anlamak demek, birçok sorunu çözmek demektir. Bu makalemde hepsi ile uğraşamayıp ancak bazılarını tartışacağız.

Hasan Eren’in TDES’te sayıp Latince diye adlandırdığı sözcükler tam olarak Ortaçağ Latincesi’dir. Onların Klasik Latince kaynağı *sagitta* ‘ok’ kelimesi idi. Demek ki, Ortaçağ Latincesi konuşanlar, savaş kayıklarına, ok kadar çabuk olduğunu ifade etmeye çalışırken âdeta ‘ok’ derlerdi. Bu kayık adının Roman dillerinde çeşitli temsilleri var, Fr. *satie* (< Eski Fr. *saetie* ~ *saitie*), İtal. *saettia*, İsp. *saetia* gibi. Bir de, Arap. *şayfıya* ‘bir çeşit kayık’ kelimesi var ki, belki İtal. *saettia*’nın bir izidir.³

2 Bu konuyu Lehçe yazımda (Stachowski [baskıda]) daha ayrıntılı olarak tartışıyorum.

3 Profesör Andrzej Zaborski (Krakov), bir özel konuşmada bu Arapça kelimenin belki Arap. *şayfıy* ‘toz dumanı’ ile ilgili olabildiği fikrini ortaya koydu. O hâlde Araplar, kayıklarını hızlarına göre değil, daha çok çevirme, manevra yapma yeteneklerine göre adlandırmışlar.

Macarcaya girmiş ve 1355 yılında kaydedilmiş şekil, *şayta* idi, yani üçüncü ünsüzü *-t-* iken bugün bu yerde *-k-* var, 1763 yılında geçen *csajka* = [‘çâykâ] ve 1767 yılında kaydedilmiş *Salyka* = [‘şâykâ] biçimlerindeki gibi.⁴

Romanca şekiller de genel olarak *-t-*’li iken Rumence biçim *şaică* [‘şaykə] dır. Öyleyse, *-t-* ünsüzünün *-k-*’ye çevrilmesinin sebebi nedir?

Bu bağlamda, sözcüklerin geçtiği coğrafyalara bakmamız gerek:

- [1] *ç – k* (Lehçe, Ukraynaca, yani Doğu Avrupa alanı);
- [2] *ş – k* (Rumence, Sırpça, Bulgarca, Macarca, yani Balkanlar alanı);
- [3] *ş/s – t* (İtalyanca, İspanyolca, Fransızca, Arapça, yani Akdeniz alanı).

Lehçede bilinen *ç – k* tipinden *czajka* = [‘çayka] adının ancak Ukraynalı Kozakların savaş kayıkları için kullanıldığına göre bu ad Ukraynadan Lehçeye alınmış sözcük sayılır.⁵ Yani bir başka ifade ile, *ç – k* tipi Ukraynaca için tipik bir fonetik yapıdır.⁶

Bir başka önemli nokta şudur ki, Ukraynalı *çayka* genel olarak ya yelkensisiz ya da en çok tek yelkenli, 8-12 (nadiren 15) kürekli ve biri pupada, öbürü ise pruvada olmak üzere iki dümenli bir kayık iken Akdeniz ve Tuna ırmağının sularında kullanılan geleneksel savaş kayıkları (yine, genel olarak) iki-üç yelkenli, küreksiz ve tek dümenli idi. Dümenlerin sayısı son derece önemli oluyordu; çünkü kayığın yüzdürme tekniği ile manevra yeteneğini etkilemekteydi.

Anlaşılabacağı üzere *ç – k* ve *ş/s – t* tipleri ancak iki ad değil, aynı zamanda iki tip savaş kayığı için geçerlidir. Bu durumda, kanaatime göre, en iyi çözüm, kaynakları çeşitli olan iki adın bulaşmasını tasarlamaktır. Batı’da *s – t* kayıkları varken Ukrayna’da *ç – k* kayıkları kullanılmış. Balkan dillerinde ise bu iki terim bulaşmış. Bu yolda ortaya çıkan *ş – k* grubu içinde Rumence *şaică* [‘şaykə] sözcüğü de bulunmaktadır.

Türk dilinde pek fazla değilse de bazı Rumence sözcükler vardır; *çanta*,

4 Macarca ve Ortaçağ Latincesi kelimeler EWU sözlüğüne göre zikredilir. EWU editörleri, Hasan Eren’den farklı olarak, daima olgular değil, olasılıklar hakkında konuşmaktadırlar, “Die BedEntw [= Bedeutungsentwicklung] *könnte* auf der Geschwindigkeit beruhen. [...] auf den Balkan bzw[...] in die slaw[ischen] Spr[achen] *dürfte* es [= bu kelime – M.S.] vom Osm[anischen] vermittelt worden sein. – Die älteste ung[arische] Var[iante] *mag* aus dem Ital[ienischen] stammen; die Var[ianten] vom Typ *sajka könnten* aus dem Osm[anischen] od[er] aus dem Sbrk [= Serbokroatischen] ins Ung[arische] gelangt sein. – In der Verbreitung des W[ortes] *dürfte* auch das Ung[arische] eine Rolle gespielt haben” (EWU 1297). – Anlaşılabacağı üzere, EWU’da bu kayık adının Balkan ve Slav dillerine (yine, Eren’den farklı olarak) Macarcadan değil, Osmanlıcadan geldiği ve aynı zamanda *şayka* kelimesinin Macarcadan Türkçeye değil, daha çok tam tersine Türkçeden veya Sırpçadan Macarcaya alındığı sanılmaktadır.

5 Ukraynaca *çayka* kelimesinin kökeni belli değildir. Bu zamana dek yapılan etimolojik tekliflerin en çok bilineni, bu kayık adının Slavca *çayka* ‘kız kuşu (*Vanellus vanellus*)’ diye bir kuş adından geldiği önerisidir. İlk bakışta, Kozakların, kayıklarına bir kız kuşu kadar çabuk ve manevra yapma yeteneği yüksek olduğu için âdeta ‘kız kuşu’ demeleri bir halk etimolojisinden başka bir şey değil gibi görünüyor. Fakat bu etimolojiyi destekleyen bir olgu var. Bir başka tip kayığa Kozaklar, Türkçeden aldıkları *kırlangıç* adını vermişlerdir.

6 Kozakların faaliyetlerini araştırıp anlatan tarihçilerin, yazılarını hangi dilde yazdıklarına bakmadan Kozakların bu kayıkları için hep *çayka* terimini kullanmalarına bağlı olarak *çayka* kelimesi bir bilimsel terim olarak her dilde geçebilir. Fakat bu, ikincil bir görüngüdür, Fransız dilindeki *mots savants* tipinden biri gibi.

kalas, kaşkaval, masa, salaş, soba gibi. Romanya (eskiden Moldova ile birlikte) Karadeniz kıyısında bulunup Ukrayna ile sınırdaşken herhâlde aynı kayıkları kullanan ve onlara aynı ad verilen ülkelerdi. Ve aynı zamanda Rumence *șaică* kelimesi de Türkçeye alınabildi. Türkçe sözcüğün Rumence kaynağı Macar kaynağından daha inanılabilir bir çözümdür.

Fakat iş bununla bitmez. Biraz daha mümkün bir kaynak dahi düşünülebilir: Sırpça *șayka*. Çünkü 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Sırlar, Tuna ırmağında *șayka* yüzdürüyordu. O zamanlarda Tuna nehri Osmanlılar ile Habsburg Monarşisi arasındaki sınır olup Sırp şaykacıları nehir hudutçuları olarak çalışırdı ki bu yüzden Osmanlılar Sırp şaykalarını her gün izleyebiliyordu. Bu durumda *șayka* sözcüğü de Sırçadan Türk diline rahatlıkla alınabildi.

Ancak Sırların geleneklerine göre, geçmişte kullandıkları *șayka* bir Türk kayığı imiş. Fakat Türk dilindeki *șayka* kelimesinin sonuncu değil, sondan önceki hecesi vurgulu olduğuna göre bu ad, kökeni bakımından bir Türk adı olamaz.

Bu durumda Türkçe *șayka* sözcüğünü ya genel bir Balkan bulaşma sözü ya da Rumenceden (*șaică*) Türkçeye alınıp (*șayka*), Türkçeden Macarca (*sajka*) ve Sırpçaya (*șayka*) verilen söz saymamız gerekir.

Șayka kayık ve adının daha ayrıntılı bir tarihini herhâlde dilcilerden çok tarihçi ile etnografyacılar yazabilecekler.⁷

Kaynaklar

- EWU = Benkő, Loránd (ed.) (1994), *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, cilt 2: *Kor – Zs*, Budapest.
- TDES = Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- ÇERNIH, Pavel Ja. (1993), *Istoriko-ëtimologičeskiy slovar' sovremennogo russkogo yazıka*, Moskva.
- FASMER, Maks [= Vasmer, Max] (1987), *Ëtimologičeskiy slovar' russkogo yazıka*, cilt 4, Moskva.
- STACHOWSKI, Marek (baskıda), *O jednej czajce i dwóch szajkach w językach słowiańskich – Uwagi etymologiczne*.

7 Dilciler için de zaten daha yapılacak iş var. Yazımın başlarında söz ettiğim Osmanlıca *șayka* şekli zor açıklanabilir. Belki *șayka* ile *kayık* bulaşmasından kaynaklanır? – Bir başka net olmayan soru, Arap. *șayfiya* sözcüğünün kökenidir. İtalyancadan alınan biçimin başında aslında *ș-* değil, *s-* bulunmalıdır, **șayfiya* gibi. Arapça *ș-*'nin kaynağı ya **șayfiya* şeklinin Arap. *șayfiy* 'toz dumanı' sözcüğü ya da *ș – k* tipinden bir isim ile bulaşma olabilir gibi görünüyor. Benim fikrime göre, Arap. *șayfiy* sözcüğünün etkisi daha olası. Çünkü *ș – k* tipi Balkanlar için tipik olurken Arapça bir kelimeyi pek etkilemezdi. Son olarak, A. Zaborski'ye göre Arap. *șayfiya* sözcüğünün Arap. *șayfiy* kelimesinden de gelmesi düşünülebilir. – Bkz. dipnot 3.